

Jékely Zsombor

Jáki és garamszentbenedeki falképek

I.

Bencés templomaink csekély számú román kori falkép-maradványai között¹ mindenképpen első hely illeti meg a jáki déli toronyalj festményeit: ezek mind keletkezésük idejét és körülményeit, mind témájukat tekintve egyedülálló együttest képeznek. 1901-es felfedezésüktől kezdve a freskók számtalanszor szerepeltek a művészettörténeti szakirodalomban, és sokáig vitatott értelmezésük mára nyugvópontra jutott.² Az alábbiakban ezért nem vállalkozhatunk egyébre, mint az elfogadott nézetek rövid összefoglalására.

A négyszögletes terű toronyalj déli és nyugati falán, valamint a keresztboltozat négy boltsüvegében láthatóak ma freskók (**1. kép**). Az 1901-ben a templom nagy restaurálása során feltárt freskókat Huszka József 1904-ben lemásolta.³ 1938-ban Mario Pellicoli és segédje, Luigi Pigazzini restaurálta a freskókat, eltávolítva a számos részletet még fedő késő-reneszánsz ornamentális festés maradványait.⁴ A falképek állapota ma kopott és hiányos, de az akvarellekkal összevetve megállapítható, hogy a helyzet a feltáráskor sem volt sokkal jobb. Stílárís helyzetüket a legrészletesebben Tóth Melinda értékelte, aki példákkal igazolta, hogy Jákra a bizánci elemek nem közvetlenül Itáliából érkeztek, hanem Bajorország és Ausztria falfestészetének szűrőjén át.⁵ Az analógiák alapján a falképek az 1230-as évekre datálhatóak, és a jáki építkezés második fázisával hozhatóak kapcsolatba, amely feltevések szerint az alapító Jáki Nagy Márton halála miatt szakadt félbe.

Az újabb értelmezések szerint a falképek ikonográfiája éppen Jáki Nagy Márton halálával hozható összefüggésbe. Entz Géza feltevése szerint a nyugati falon az ő temetését ábrázolhatták, ebből csak a templom ábrázolása előtt felsorakozott siratók (**2. kép**) és a halott lelkét mennybe emelő angyalok láthatóak.⁶ A téma hasonló értelmezését Wehli Tünde szobrászati párhuzamokkal is alátámasztotta,⁷ és azt újabban Tóth Melinda is elfogadta.⁸ A téma világi és egyéniesített jellege szokatlan, de tulajdonképpen nem meglepő éppen itt, a gyakran kegyúri temetkezések céljaira használt nyugati előcsarnok

¹ Jákon és Garamszentbenedeken kívül a következő bencés templomokból ismerünk falképmaradványokat: Csoltmonostor (Tóth M. 1995, 138–139); Feldebrő, altemplom (Tóth M. 1995, 141–142, 150, 28. jegyzetben bibliográfiával); Pécsvárad, szentélyboltozat (Tóth M. 1995, 141, nagyrészt feltáratlan); Pannonhalma, templom, altemplom (Radocsay 1954, 195; Tóth M. 1974a, 52, elpusztult), kerengő (Mons Sacer I. 316–318, II.29, részben feltáratlan); Deáki (Tóth M. 1974a, 112, 87. jegyzet; Mons Sacer I. 305); Celldömölk (Radocsay 1954, 124; Tóth M. 1974a, 112, 87. jegyzet, elpusztult); (Nagy-, vagy Nemes-) Pécsely (Radocsay 1954, 189; Sallay 1999, 124–125, elpusztult); Tereske (Prokopp M. 1983, 186–187).

² Az alábbiakban nem említett művekre útmutató Radocsay 1954, 149–150; Tóth M. 1974a, 137, 372. jegyzet bibliográfiája, valamint Jáki apostolszobrok, 561–574, az épületegyüttes teljes bibliográfiájával.

³ A másolatok az OMvH Tervtárában vannak, leltári számuk 189–196 (FM 275–282).

⁴ Mezey A. – Szentesi 1999a, 26.

⁵ Tóth M. 1974a, 56–67.

⁶ Entz 1975.

⁷ Wehli 1984, 366–372.

⁸ Tóth M. 1995, 144–145.

terében.⁹ Az egyetlen kételyt ébresztő elem a mennybe emelt lélek glóriás volta. Jáki Mártont az utókor Nagy-ként tisztelte, de nem szentként. Ebben az összefüggésben esetleg újragondolásra méltó annak az 1332-es oklevélnek a szövege, amely a monostor alapítójaként a szent életű királyokat említi meg. Még ha ennek a hagyománynak történeti alapja nincsen, elképzelhető, hogy az oklevélhez hasonlóan a falkép is egy királyi alapítóval kívánja emelni az apátság fényét.¹⁰ Jáki Nagy Márton és családja, a valóságos alapítók azonban minden bizonnyal jelen vannak a falképeken – a boltozaton és a déli falon őket láthatjuk. A déli falon öt álló világi (nimbus nélküli) férfialakot láthatunk, minden bizonnyal a Jáki nemzetség kiemelkedő tagjai ők (**3–4. kép**). A boltozat négy cikkelyében egy-egy központi elhelyezésű félalakos angyal látható (a keleti mező szárny nélküli figurája talán Szent György), ezekhez két oldalról térdeplő donátorok – mindig egy férfi és egy nő – járul, hasonló kompozíciókban mint pl. a korabeli szentkirályi timpanonon (Magyar Nemzeti Galéria).¹¹ Feltehetően ugyanebbe a világi összefüggésbe tartozhattak a nyugati falon, a kapu mellett lévő falképek is, ezekből csak a kapu jobb oldalán maradt fenn egy részlet, két álló alak töredékével (**5. kép**).

A jáki toronyalj festményeinek értelmezésében további eredményeket csak egy olyan minden részletre kiterjedő, természettudományos vizsgálatokkal és restaurálással egybekötött kutatás hozhat, mint amilyenek a közelmúltban a nyugati kapu szobrai alávetették. Ezek során talán választ kaphatnánk arra a kérdésre, hogy a falképek valóban egy temetkezéssel függnek-e össze, és esetleg megtudhatnánk, hogy a kifestés a templom nyugati részének mely más részeire terjedt ki, volt e például a programnak folytatása az északi toronyaljban, vagy az emeleti karzatkápolnában.

A templom további festett díszítéséről keveset tudunk. Az mára világossá vált, hogy a középkorban az egész templomra kiterjedő architektonikus festés hangsúlyozta a tagozatokat,¹² de a nyugati szakaszon kívül csak egyetlen figurális falképet ismerünk, a főapszis keleti falára festett, oltárképként funkcionáló Szent György képet, amely Tóth Melinda meggyőző érvelése szerint a templom 1256-os felszentelésére készülhetett el (**6. kép**).¹³

II.

A garamszentbenedeki apátsági templom múlt század végi felújításakor három falkép került napvilágra. Ezek közül az északi mellékhajó oldalfalán talált, a Vörös tengeren való átkelés jeleneteként meghatározott kép fenntartására nem került sor, erről rajzot sem ismerünk. A hajó egyik pillérének oltárfülkéjében egész alakos *Vir Dolorum* került elő, ennek rajza Knauz monográfiájában megjelent, de ezt sem mentették meg.¹⁴ A templom egykori falfestményeiből így mára csak az északi oldalfalon látható kétjelenetes Szent György legenda maradt fenn. A falképet Storno Ferenc megújította, és feltehetően éppen átfestett

⁹ Marosi 1999a, 22–23.

¹⁰ Rác 1996, 538–544. Más megfontolásból gondolt itt Szent István temetésének ábrázolására Kádár 1955, 202.

¹¹ Wehli 1984, 363–366.

¹² Mezey A. – Szentesi 1999a, 14.

¹³ Balogh 1929, 135–140; Tóth M. 1974a, 78–81.

¹⁴ Knauz 1890, 56.

állapota miatt ritkán szerepel az újabb művészettörténeti szakirodalomban.¹⁵ A kompozíció egészét és részleteit tekintve azonban nincs okunk kételkedni abban, hogy Storno híven követte az eredeti freskót, bár ennek értékeléséhez részletes helyszíni vizsgálatokra volna szükség. A falon lévő konzolhoz igazított és ezért lépcsős képmezőben a Szent György legenda két jelenetét láthatjuk, a történet előadása jobbról balra halad (7. kép).

Maga a sárkányölés a kisebb, alacsonyabb, jobb oldali részt foglalja el. Itt Szent György lándzsáját éppen a baloldalt lévő sárkány torkába döfi, megmentvén így a szülei által nehéz szívvel feláldozott, és sorsa beteljesülését egy szikla tetején váró királylányt. A sárkányölés motívuma gyakran előfordul templomainkban, 1400 körüli példái közé tartoznak többek között Mártonhely (Aquila János, 1392) és Almakerék (1405 előtt) szentélyeiben látható falképek, amelyek csak ezt a jelenetet ábrázolják.¹⁶

Garamszentbenedeken a narratíva irányának megfelelően a sárkányölő Szent György is bal felé lovagol, az almakeréki képpel összevetve hamar világossá lesznek az ebből eredő bonyodalmak: a mester megtartotta azt a szokást, hogy a lovag lándzsáját a jobb kezében tartja, másik kezével viszont a gyepelőt markolja (bár ez lehet Storno elrajzolása is), a pajzsa csak lebeg. A lándzsát tartó jobb kéz miatt a figura teste befelé fordul, de a szent arca mégis a képből kifelé tekint. (Megjegyzendő, hogy a Kolozsvári testvérek Szent György-szobra szintén egyike azon ritka alkotásoknak, ahol a lovag balra halad.)¹⁷ A garamszentbenedeki freskó tartalmazza az 1400 körüli Szent György képek minden motívumát – a nagytestű, szárnyas sárkányt, a dombon álló királylányt és az emeletes vár tornyából kitekintő királyi párt – ám az elemek elrendezése más itt, és a történet kiegészül a baloldali jelenettel. A falképnek ez része a legyőzött sárkányt kötélen vezető királylányt és az őt követő Györgyöt ábrázolja, amint a vár felé haladnak, elijesztve négy békés város lakót a bal alsó sarokban. A *Legenda Aurea*ból eredő, ám a hazai művészetben ritka jelenetet megtalálhatjuk még Segesváron a Hegyi templom északi falán, a 15. század közepéről.¹⁸ A királylányt már a 13. század vége óta szokás ábrázolni, Szent Margittal való azonosításából eredhet az a motívum, hogy ő vezeti kötélen a legyőzött sárkányt.¹⁹

Az ikonográfia alapján a freskó jól beilleszthető a templom építésének kronológiájába, 1400 körül ugyanis az új templom hajója már készen állhatott. Az internacionális gótika mellett az itáliai festészet elemeit hasznosító stílusa is megfelel ennek a dátumnak. A kép készítésének közvetlen okait nem tudjuk, és azt sem tudjuk milyen nagyobb festészeti összefüggésbe illeszkedett bele. Szent György erős hazai tisztelete és esetleg egy nemesi donátor közreműködése azonban magyarázatot adhat a lovagi téma itteni szerepeltetésére.

¹⁵ Radocsay 1954, 139. Az ott felsorolt művek óta: Jankovič 1980, 105, 64. kép; Prokopp M. 1983, 151–152.

¹⁶ Mártonhely: Radocsay 1954, 175–176 (korábbi bibliográfiával); Höfler – Balažic 1992, 39–43, 122–126 (újabb bibliográfiával). Almakerék: Radocsay 1954, 109–110; Magyarországi művészet 1300–1470, 606, 850–851 (bibliográfiával).

¹⁷ Marosi 1995b, 115–119, a szobor szintén balra haladó kompozíciós előképeivel együtt.

¹⁸ Radocsay 1954, 204–205.

¹⁹ Dorsch 1983, 59–60.